

INSTABIL CSALÁDTERVEK

S. MOLNÁR EDIT

A családtervezési vizsgálatok mintegy ötven esztendővel ezelőtt — Magyarországon ennél későbbben — kezdődtek meg, s tervek, vélemények, aspirációk vizsgálatáról lévén szó, metodikájuk kezdettől magában foglalta ún. „lágy”, „szubjektív” mutatók alkalmazását is. (Ilyenek például a különböző gyermekszám-fogalmakon alapuló mutatók, mint a tervezett, a kívánt, a retrospektív, az ideális gyermekszám átlaga, de ide sorolhatjuk az ún. tervező—nem tervező nők arányának mutatóját is.)

Az elmúlt mintegy két évtized szociológiai módszertani szakkutatásai, amelyek az ún. lágy, szubjektív mutatók kidolgozhatóságára, alkalmazhatóságára, érvényességi körére és időtartamára, statisztikai elemezhetőségükre és interpretációs lehetőségeikre vonatkoznak, igen jelentősen továbbfejlődtek. Ha ezek közül csupán csak e mutatók *érvényességi köre*, illetve *érvényességük időtartama* problémaköröket emeljük ki, akkor leginkább figyelemre méltó az a sajátosságuk, amelyre főként a *J. Gerbner* nevéhez fűződő, ún. kultivációs elmélet, az erre alapozott empirikus vizsgálatok során kimunkált, ún. kulturális mutatók érvényességével kapcsolatos elméleti és módszertani megfontolások hívják fel a figyelmet (1): az életmód, a tudati szféra változásai (pl. a műveltségi színvonal, a „korszellem” változásai, különböző véleményáramok funkcionálása stb.) viszonylag gyorsan változtatnak azokon a „mögöttes tartalmakon”, melyekre e lágy mutatók kidolgozása alapozódott. Az a kulturális környezet, ismeretszint, előítélet- és hiedelem-rendszer, kommunikációs struktúra, amely egy adott lágy mutató kidolgozásának időpontjában, vagyis egy adott népességre érvényes, már akár egy—két generációval későbbben, esetenként pedig ennél rövidebb idő alatt — más népesedési, életmódbeli, műveltségi viszonyok között — érvényét veszítheti, vagy legalábbis könnyen előfordulhat, hogy a szóban forgó mutató *más tartalmakat* mér, mint amire azt eredetileg szánták. Időről időre célszerűnek látszik ezért a lágy, szubjektív mutatók felülvizsgálása, korszerűsítése, mögöttes tartalmának tüzetesebb elemzése. Elképzelhető, hogy az ilyen „szerviz-tevékenység” alapján bizonyos mutatók használatáról le kell mondani, vagy pedig interpretálásának módján, tartalmán kell változtatni.

Feltételezésünk szerint ilyen helyzetről van ma szó a *tervezett gyermekszám-átlag* mutatója esetében is, és e dolgozat célja, hogy megnevezzen néhány olyan, napjainkra jellemző jelenséget, amelyek a tervezett gyermekszám mutató jelentésén — alkalmazásának kezdeti időszakához képest — változtathatnak, s e mutatók jelenleg tapasztalt instabilitásához hozzájárulhatnak (2).

Ismeretes, hogy Magyarországon a családtervezés eléggé régi keletű, napjainkra pedig szinte általánosan elterjedt (3). Ennek belátásához a fogamzásgátló eszközök és módszerek alkalmazásának elterjedtségére vonatkozó, valamint a termékenység alakulását mutató statisztikai adatok indirekt módon, önmagukban is elégségesek; az ún. *tervező nők* számának és arányának növekedése (vagyis azoké, akik „igen” választ adnak arra a kérdésre, hogy „amikor házasságot kötött, gondolt-e arra, hogy hány gyermeket kí-

ván?) csak egybevág ezzel, alátámasztja a kemény adatokat. Sokfajta interpretációs problémát okoz azonban az, hogy a fiatal házasulandók családepi-tesre vonatkozó tervei instabilak, az ún. tervezett és a tényleges gyermekek száma közötti távolság elegendő jelentékeny, s így kevéssé alkalmas a házasulandók várható termékenységi magatartásának előrelátására. E távolság mögött több tényező együttes hatását sejtetjük; ezek olykor egy irányban, de olykor egymással ellentétesen hatnak.

Már az elmúlt évtizedekben — a hazai és a külföldi szakkutatások tanulságai szerint is — ismertek voltak olyan „hatások”, amelyeket összefoglalóan az „idő múlásának” tudhattunk be: az ún. terven felül született gyermekek többsége megszületése pillanatában már várt, kívánt, tervezett gyermekként szerepel az anyák retrospektív beszámolóiban. Az sem igényel ma különösebben sok magyarázatot, hogy az egészségi állapot, az anyagi és lakáskörülmények, a házastársak közötti viszony, az anya munkahelyi helyzetének alakulása, és még sok más dolog kedvezőbbé, vagy kedvezőtlenebbé válása az idők folyamán módosíthatja — növelheti, vagy csökkentheti — a gyermekszámra vonatkozó, eredeti terveket. Igen jelentősen ható tényezőnek tunik a családtervező nők társadalmi hierarchiában elfoglalt helye (a társadalmi rétegezh tartozásuk, de még inkább iskolai végzettségük) is: az újabb keletű vizsgálatok kimutatták azt az — első hallásra paradoxonnak tűnő — jelenséget, hogy a magas iskolai végzettséggel rendelkező nők a legkevésbé stabil családtervezők (4).

Mindezek mellett a családtervek instabilitásának hátterében nehezen megoldható kérdésesmetodikai problémák is vannak. Egy korábbi munkában megkíséreltük kimutatni azt, hogy a családtervezésre vonatkozó, hagyományos kérdőív-kérdés szövege az egyének számára — egyénenként, de bizonyos vonatkozásaiban rétegspecifikusan is — eltérő jelentés-tartalmakat hordoz, amelyek mind a tervező—nem tervező nők kategóriába sorolását, mind pedig a „bemondott gyermekszámot” befolyásolják (5). Szorosan összefügg a kérdésesmetodikai problémákkal az is — *Pataki Judittal* közösen végzett elégedettség-vizsgálatainkban nem egyszer tapasztalhattuk (6) —, hogy az emberek saját magukra, jövőjükre vonatkozó tervei, kívánságai nagyon nehezen lépik át azokat a kereteket, feltételeket, körülményeket, amelyeket „realisnak”, „illendőnek”, a közvetlen környezet által „helyeseltnek”, s egyáltalán, „kinyilváníthatónak” gondolnak. Még akkor is így van ez, ha lehetőséget teremtenek arra, hogy a „kérdézési szituációban” a válaszadók fantáziájukat szabadon engedjék (pl. „Ha ötös találat lenne a lottón...”, „Ha teljesülne három kívánsága...” kezdetű kérdésfogalmazások esetén). Ha a kérdés arra vonatkozik: milyen lakást szeretne magának, ha ötös találat lenne — nem kacsalábon forgó várat, kolbászból font kerítést kívánnak, hanem egyszerű, kis kertes, családi házat; ha arra, hogy mi lenne a három kívánsága — nem hirt, nevet, gazdagságot, hanem nyugodt családi életet, jó egészséget. Úgy tűnik fel, mintha élne a közvéleményben valamiféle normatívája a megfelelőnek tartott lakásnak, az elégedett életnek, amelyhez — ha a terveket, vágyakat, kívánságokat *deklarálni* kell — azokat hozzáigazítják. Ha most ezt a jelenséget egyszerűen csak „kérdézési effektusnak” nevezzük (ezt csupán csak tárgyalásunk miatt egyszerűsíthetjük így le, hiszen a jelenség mélyebb pszichológiai összefüggéseket takar), akkor ugyanerről az effektusról is szó van akkor is, amikor a fiatal házások többsége a ma általánosan elfogadott, helyeselt, ideálisnak tartott kétgyermekes családot *vallja, deklarálja* saját családterveként is.

E kérdésesmetodikai problémák részletesebb kifejtése azonban most eltértené gondolatmenetünket az eredeti céltól. Így csupán azt említenénk itt meg, hogy az elmúlt években *Pongrácz Tibornéval* együtt két kérdőíven is kísérletet tettünk a családtervezésre vonatkozó, különböző kérdészerkezetek alkalmazására, s más alkalommal talán érdemes lenne ezek módszertani tanulságait összefoglalni (7). Most inkább kanyarodjunk vissza az eredeti mondanivalóhoz, ahhoz, hogy a családtervek instabilitásáról beszélve, a mögött napjainkban milyen jelenségek változásainak szerepével, hatásával kellene számolni.

1. A családi élet változásaival összefüggő attitűdváltozások szerepe

Feltételezésünk szerint a családtervek instabilitását elősegítik azok az — életmódbeli változásokon alapuló — jelenségek, amelyek részben a fiatal házások jelenlegi termékenységi gyakorlatában, részben pedig a válási, újra-házassodási mozgalom mellett kialakuló családépítkezési gyakorlatban érhetőek tetten.

Már korábban is — főként pedig a gyermekgondozási segély rendszerének életbelépése és más szociálpolitikai intézkedések hatására — mind általánosabbá válik az a gyakorlat, hogy a fiatal nők általában a házasságkötés után egy—két éven belül megszülik első, nagyjából pedig második gyermeküket is, a továbbiakban azonban nem kívánnak szülni. Amellett, hogy ez a gyakorlat voltaképpen nem nagyon változott, az utóbbi években arra figyelhettünk fel, hogy alig van fiatal házaspár, amely gyermek nélkül maradna (8), illetve újabban már nemcsak az orvosi megfigyelések, hanem egyes szociálpolitikai dokumentumok is mind gyakrabban figyelmeztetnek arra, hogy rendkívül magas azoknak a fiatal nőknek az aránya, akik a házasságkötés előtti, kötelező tanácsadáson már terhesen jelennek meg. Ez utóbbival egybevévő a KSH 1977. évi vizsgálatának elemzése, amely az 1961—1977 közötti házassági kohorszoknál a házasságkötést követő 7 hónapon belül történő szülések arányának növekedését mutatja:

A házasságkötés éve	A szülés a házasságkötést követő 7 hónapon belül történt (%)
1961	10,5
1962—1966	11,3
1967—1971	14,7
1972—1977	21,4

Jelentős attitűdbeli változás ez azokhoz az időkhöz képest, amikor a házaspárok túlnyomó többsége családterveit a házasságkötés után kezdte építgetni, s mögötte ismét több tényező együttes hatását sejtethjük. Közöttük legjelentősebb a premaritális szexuális élet általánosabbá válása, és a környezet általi nagyobb elfogadása (9). Egyes esetekben szó lehet a fiatal házassalandók nagyobb anyagi biztonságérzetéről, míg más esetekben — éppen ellenkezőleg — arról, hogy a gyermek miatt gyorsabban számíthatnak a társadalom támogatására (pl. lakáshoz jutás stb.). Családpszichológiai vizsgálatok arra mutatnak — s ez jelenleg, amikor a tanulási idő meghosszabbodása megnöveli a „gyermek-státus” időtartamát, különösen figyelemre méltó motívum —, hogy általános az a felfogás, amely szerint az jelenti az igazi „felnőtté válást”, ha valakinek már gyermeke is van (10). Végül az attitűdbeli változásokat elősegítheti a család- és gyermekcentrikusság eszményének elterjedése, a gyermek, mint életcél nagyobb szerepe is.

Függetlenül azonban attól, hogy mögötte milyen motívumokról van szó, azt bizonyosra vehetjük, hogy a házasságkötést megelőző terhességek túlnyomó többsége — még ha élete folyamán legalább egy gyermeket többnyire mindenki kíván is magának — eredetileg nem tervezett. A terhesség bekövetkezésével a fiatal pár pszichikusan egy sajátos „sokk helyzetet” él át, s hogy megtartják-e a terhességet, vagy sem, az a kapcsolatnak is egyfajta próbájává válik. Ám ez egyben azt is jelenti, hogy a hagyományos értelemben vett „családtervezői tevékenység” az esetek nem lekecsinyelendő részében ma a valóságban legfeljebb az első gyermek megszületése után kezdődik meg, merőben más pszichikus (és anyagi, egzisztenciális) környezetben, mint korábban, illetve azokban a — úgy tűnik, ma egyre ritkább — helyzetekben, amelyekre a „kicsi vagy kocsi” volt jellemző. Nincsenek ma ismereteink arról, hogy ez a pszichikus, és anyagi egzisztenciális környezet kedvez-e a további gyermekvállalásnak, vagy pedig nem kedvez. Az azonban bizonyos, hogy az eredeti kérdőív-kérdés („Házasságkötés előtt/házasság-

kötéskor gondolt-e arra, hogy hány gyermeket kíván?") — erre a helyzetre nézve inadekvát.

Családterveket befolyásoló, attitűdbeli változások mennek végbe a családi élet változásainak egy másik „terepen”, a válásokat követő újránházasságokkal összefüggésben is. Arra már korábbi kutatásaink is felhívték, hogy egy újabb gyermek kívánásának háttérében ma számottevő az a motívum, hogy az újránházasságok egy része új házasságából is szeretne gyermeket, s ez az eredeti családterveket — többnyire „felfelé” — módosítja (vagy pedig az eredeti terv több házasság alatt valósul meg) (11). Újabb keletű, empirikus eszközökkel ketségkívül nenezebben megközelíthető, jöhetnek, családszociológiai vizsgálatra érdemes az a jelenség, hogy növekvőben van egy olyan attitűd, amely szerint a nő (vagy férfi) házastársának korábbi házasságából származó gyermekét érzelmileg is, anyagilag is sajátjaként tartja számon, *nem* növeve tovább „saját” gyermekei számát. Olyan helyzetekben sem ritkaság ez ma már, ha az új házasságot kötők nem élnek együtt a korábbi házasságból származó gyermekkel, de sűrűn találkoznak, intím kapcsolatot tartanak vele, anyagilag messzemenően gondoskodnak róla, minden tekintetben éreztetik vele, hogy *szüetei*, illetve, hogy a szülők új házasságából származó gyermekével egyenrangú testvér. Többfajta motívum is állhat ezen attitűdváltozás mögött: az elvált szülők gyermekei pszichológiai problémáival kapcsolatos ismeretterjesztés erősödése, a szülői szerep, szülői felelősségvállalás növekvő hangsúlya, a „másik fél” gyermekehez való kulturáltabb, humánusabb viszonyulás, de nem kis mértékben szerepet játszhatnak benne a gyermekeltartás növekvő költségei is.

Nem tudni, milyen lehet ma az elvált szülők ilyen, relatíve kedvezőbb helyzetben levő gyermekeinek aránya. De tekintettel arra, hogy ez a helyzet a gyermek számára lényegesen előnyösebb, mint a kitaszítottság, a feleslegesség érzete, a kultúráltság, a szülői felelősség növelésének minden eszközével elő kell segíteni azt, hogy ez a szülői attitűd minél általánosabban elterjedjen. Csak hogy ezekben a „kedvező” esetekben mind az anyagi terhek, mind pedig az érzelmi elkötelezettség amellett szólnak, hogy az eredeti családtervek módosuljanak. Hiszen, ha egy nő elfogadja férje korábbi házasságából származó gyermekét (gyermekait), joggal érezheti úgy, hogy „családtervét” teljesítette: pl. ha egy elveszülése volt is, két-, vagy többgyermekes anyának érezheti magát.

Volna tehát realitása annak is, hogy a családtervezés stabilitását/instabilitását — legalábbis, ha az egyik házasság felé már volt korábban is házassága, amelyből gyermek származott — ne az eredetileg tervezett és ténylegesen szült, hanem az eredetileg tervezett és a ténylegesen eltartott gyermekszám egymáshoz viszonyításával definiáljuk. Már csak azért is, mert azokban az esetekben, amikor a tervezett gyermekszám kevesebb, vagy azonos az eltartott gyermekszámmal, további gyermekvállalás szinte bizonyosan nem remélhető, az anyát pedig méltánytalanul az „instabil családtervezők” közé soroljuk. (A hangsúly természetesen nem azon van, hogy a terveihez képest kevesebbet szült, de többet eltartó nő a demográfusoktól kap-e valamilyen méltánytalan jelzést, vagy sem, hanem azon, hogy az instabil családtervezők kategória tisztátalan: egyaránt szerepelnek benne olyanok, akik terveiket tényleges születeikkel módosítva, végül is kevesebb (vagy több) gyermeket tartanak el, mint tervezték, s olyanok, akik — jöhetnek, nem szültek annyit, amennyit terveztek — terveiknek megfelelő (vagy azt meghaladó) számú gyermek neveléséről, eltartásáról gondoskodnak.)

2. Kompromisszumok és konszenzusok a családtervezés folyamatában

További megfontolásra érdemes az a körülmény, hogy a családtervezés mutatószámainak konstruálása során nem, vagy kevéssé lehet csak figyelembe venni azt, hogy a gyermek(ek) számát nem az anya, hanem a házaspár határozza meg. A tervek kialakulása és menet közbeni módosulása így a házaspár konfliktusainak, kompromisszumainak, konszenzusainak is függvénye. (Természetesen a szülőknek ez az egymásra hatása nem kizárólag,

s nem is elsősorban a gyermekszámról folytatott dialógusokban zajlik, hanem sok szálú kapcsolataikban, életük céljainak, értékeinek, mintáinak egyeztetéseiben és ütközéseiben. A családszociológia módszertani apparátusa sokfajta metodikát alkalmaz ennek vizsgálatára, így elvileg lenne lehetőség annak elemzésére, hogy bennük milyen súlya, szerepe van a gyermekek számának.)

Csak hogy a termékenységi és családtervezési vizsgálatok általában a női népesség körében folynak, a férfi népesség hasonló megkérdezése a nemzetközi szakirodalom tanulságai szerint is igen ritka. Bár hazai vizsgálatokban is előfordult már, hogy a kérdezett nőknek feltették a kérdést: „férjével megbeszéltek-e?” — „tervével férje egyetértett-e, vagy sem?” — az ilyen kérdés-megfogalmazásoknak többnyire nemigen vehetjük hasznát (12). Az egyes női csoportoknak 80—90%-a szokott ilyen kérdésekre „igen” választ adni, amiből jól érzékelhető a válaszadó nők törekvése, hogy a kérdező előtt jó színben tűntessék fel magukat, egyetértő házaspárnak mutatkozzanak. Más oldalról az is valószínű, hogy a közös életmód, életcélok kialakítására vonatkozó kompromisszumok és konszenzusok tágabb körű természetűekben jelentkezhettek, mint amit önmagában a gyermekszám meghatározása jelent, így ez utóbbi olykor csak „végeredménye” nagyobb súlyú, szélesebb körű konfliktusoknak, s talán az érintettekben sem tudatosul mindig, hogy a családtervek végleges kialakítása voltaképpen milyen „nézet-egyeztetéseknek” is képezte a részét. A „megbeszéltek-e” — „férje egyetértett-e” kérdésekre adott válasz így igen kevés információs tartalommal bír: nem tájékoztat arról a minőségi különbségről, hogy a gyermekszám egyáltalán „vitatott” volt-e, vagy sem, s milyen súlyú, milyen tartalmú konszenzusoknak képezte részét. Hiszen e kompromisszumok és konszenzusok esetenként rendkívül nagy súlyúak, és a házaspár életmódját a gyermekeltartás gondjain messze túlmenően befolyásolják: lakásproblémák miatt össze kell költözni a szülőkkel, az anyának néhány évre fel kell adnia szakmai fejlődését, a férjnek különmunkát kell vállalnia stb., stb. Ezek elfogadása, vagy elutasítása az élet sok területére kiterjedő értékek, célok egyeztetését igényli, aminek csak végeredménye a fentebb idézett kérdőív-kérdésre adott válasz. Paradox helyzet, hogy — jóllehet, sok éve folytatunk családtervezési vizsgálatokat — nem tudunk felelni arra, hogy a házastársak közötti konfliktusokban és kompromisszumokban a gyermekszám meghatározása *centrális* helyet foglal-e el, vagy pedig ennél nagyobb súlyúnak tartott problémáknak képezi-e részét.

Házastársak vélemény-egybeeséseit vizsgálva azt találtuk, hogy a férj és a feleség közötti véleményeltérések a családi élet fontos kérdéseiben olykor igen számottevők. A bennük mutatkozó szabályszerűségek valamit sejtetnek az értékek és célok bizonyos fajta konfliktusairól, amelyek a gyermekszám meghatározására is kihatnak.

Ilyennek mutatkozott például a nők családi és munkahelyi szerepének eltérő megítélése. Hogy e kettős szerep egyeztetése a családon belül konfliktusos helyzet, s hogy benne társadalmi értékeink és céljaink meglehetősen súlyos ellentmondásai nyilvánulnak meg, közismert, és sokat elemzett probléma. Korábbi vizsgálataink azt is konstatálhatták, hogy a férjek általában hagyományosabban gondolkoznak erről a kérdéstről, mint a feleségek; a férjekben még ma is mintha szívósabban élne egyfajta nosztalgia a régebbi idők családi életformája iránt, amelyben az anya kizárólagos feladata a gyermeknevelés, a családi harmónia biztosítása. Elgondolkoztató, hogy ezt a távolságot a férjek és a feleségek attitűdjei között még az értelmiségi foglalkozású házaspároknál is megtalálhatjuk (13).

Ismereteink szerint a családszociológia figyelme kevésbé fordult még afelé, hogy a férfiak és nők eltérő értékpreferenciái miből táplálkoznak, mivel magyarázhatóak, és mi a perspektívájuk (14). Pedig úgy tűnik fel, hogy a nők iskolai végzettségének, szakmai képzettségének növekedését csak lassabban követi a hagyományosabb férfi-attitűdök megszűnése. Ennek az az oka, hogy a szocializációs minták, amelyeket a mai felnőtt társadalom hagyományoz a fiatalabb generációkra, még ma is azt erősítik, hogy a felnövekvő férfiak jobban „vágyódnak” a hagyományos családi életforma

után, mint a nők. Egy 14—18 éves fiúk és lányok körében végzett vizsgálatunk jól mutatta ezt (15):

14—18 éves fiúk és lányok véleménye a feleség munkavállalásáról
(százalékban)

Ha meg tudnak élni a férj keresetéből, akkor a feleség	Fiúk	Lányok	Együtt
Dolgozzon	14	41	27
Ne dolgozzon	73	54	63
Nincs véleménye	13	5	10
Összesen	100	100	100

Figyelmet érdemlő, hogy a hagyományosabb normák és értékek továbbélése a fiúknál a párválasztás motívumai tekintetében is jóval intenzívebb, mint a lányok esetében. Ugyanezen vizsgálat alkalmából a fiúk és lányok párválasztási szempontjait úgynevezett tulajdonság-preferenciákkal vizsgáltuk. Szám szerint 14 tulajdonságot vettünk listába, arra kérve a válaszadókat, jelöljék meg közülük azokat, amelyekkel a partner (fiú vagy lány, akivel szívesen járnak együtt), továbbá a jó férj és a jó feleség kell, hogy rendelkezze.

A jó partnerrel kapcsolatos követelmények általában mind a fiúk, mind a lányok részéről egy olyan, egalitáriánus kapcsolat igényéről tanúskodtak, amelyben az intellektuális tulajdonságok szerepe intenzív (pl. művelt, okos, tájékozott stb.). A fiúk és lányok preferenciái között alig találunk különbséget, köztük legjelentősebbként azt, hogy a fiúk igényesebbek partnerük szexuális megfelelése iránt, mint a lányok.

A házastársal kapcsolatos igényekben ugyanakkor dominálnak a jó férj-jel, illetve jó feleséggel szembeni tradicionális normák (családszerető, ért a háztartáshoz, ügyes, beosztó stb.). A lányok és a fiúk preferenciái azonban itt már elválnak egymástól. A családi kohézió erősítését szolgáló tulajdonságok a lányok szerint egyaránt kell, hogy a jó férjet és a jó feleséget jellemezzék, a fiúk azonban e követelményeket a feleségekre jóval nagyobb mértékben tartják kötelezőnek, mint saját magukra, mivel szerintük a férfit (férjet) továbbra is inkább az okosság, a műveltség, az, hogy ügyes legyen az életben stb. kell, hogy jellemezzék, a feleség esetében azonban ezek nem szükséges tulajdonságok.

Hogy az anya családi és munkahelyi szerepének a férj és feleség által eltérő megítélése konfliktust jelent-e a családtervezés során, vagy sem, arra vonatkozóan csupán feltételezéseink vannak. Bizonyos adatok alapján azonban ezen összefüggés fennállására gondolhatunk. Házasságuk tizedik éve után három gyermekkel rendelkező anyáktól azt kérdeztük meg: hogyan, miért vállalkoztak harmadik gyermekre. Mindössze 30%-uk adta azt a választ, hogy eredetileg három gyermeket tervezett. A többieknek egyharmadát meghaladó aránya arról számolt be: a harmadik terhesség kihordására azért vállalkoztak, mert „férjük így akarta”, 14%-uk pedig a „kiegyensúlyozott házasság fenntartása” miatt. *Létezik* tehát a családtervezésnek egy olyan, „konfliktusos” helyzete, amelyben a feleség — a férj fokozottabb család-centrikusságának hatására — *felfelé* módosítja eredeti tervét. Úgy tűnik tehát, volna jogosultsága az e motívumokból fakadó konfliktushelyzetek egyéb variációi differenciáltabb vizsgálatának is (16).

A családtervezési vizsgálatok jelenlegi kérdezési technikája nem képes nyomon követni azt sem, hogy a házastársak közötti, esetleges nézetkülönbség, vita, vagy megegyezés hányadik gyermek megszületése előtt/után következett/következik be. Részben ennek is eredménye az, hogy — e vizsgálatok szellemével ellentétben — azok technikája magát a családtervezést nem mint folyamatot, hanem mint a „kezdő” és „befejezett” helyzetek egybevetését rögzíti. Pedig a jelenlegi helyzetben, amikor — mint korábban említettük, a családtervezés folyamata az esetek igen nagy részében az első gyermek megszületése *után* kezdődik el — érdemes lenne figyelmünket azokra a konfliktushelyzetekre, a bennük megszűnő, vagy újonnan keletkező motívumok szerepére fordítani,

amelyek a *meglevőnél eggyel több* gyermek vállalásának eldöntése kapcsán alakulnak ki.

Házastársak véleményegybeeséseit vizsgáló interjúink arról tanúskodtak, hogy a további gyermekvállalás mellett és ellen szóló motívumok mindkét, illetve csak egyik házaspár általi elfogadása tipikusan különül el (17). Ezt mutatja az alábbi tábla:

A további gyermekvállalással kapcsolatos véleményegybeesések alakulása a vizsgált házaspároknál

(százalékban)

Motívumok (A meglevőnél eggyel több gyermek . . .)	Választási gyakori- ságok (férjek feleségek együtt)	Mindkét házaspár választotta	Csak az egyik választotta	Összesen
1. Hogyan befolyásolná a család életszínvonalát	29,6	88,2	11,8	100,0
2. Az anya (családtagok) egészségi állapota megengedi-e	19,0	55,6	44,4	100,0
3. Tudnának-e vele annyit törődni, mint a meglevővel (meglevőkkel)	18,3	57,7	42,3	100,0
4. Mennyire befolyásolná a szülők családon kívüli kapcsolatait	13,4	47,7	52,3	100,0
5. Mennyire befolyásolná a jó házasságot	13,0	16,2	83,8	100,0
6. A környezet — mint többgyermekest — jobban becsülné-e	3,2	22,2	77,8	100,0
7. Erősödne vele az ország	3,5	0,0	100,0	100,0
Összesen:	100,0			

A véleményegybeesések alakulása jól mutatja, hogy az egyes motívumoknak — minél távolabb esnek „mindennapi megfontolásokon” (pl. életszínvonal, egészségi állapot) — annál kisebb esélyük van arra, hogy azokat a férj is és a feleség is magáénak mondja. Másiképpen szólva: az olyan helyzetekben, amikor a további gyermekvállalással kapcsolatos megfontolások távolabb esnek a közvélemény által elfogadott, deklarált normatíváktól, s bennük egyéni, pl. pszichológiai motívumok válnak dominánssá (pl. hogy vajon egy újabb gyermek miként befolyásolná a szülők egymáshoz való viszonyát), a házastársak véleményei kevésbé támogatják egymást. Ezeket az úgynevezett „gyenge” — a házastárs által „nem támogatott” motívumokat abból a szempontból is érdemes megfigyelni, hogy azokat elsősorban férfiak, vagy pedig nők vallják-e magukénak. Bizonyos fajta nemi differenciák e tekintetben is megfigyelhetők, mögöttük — az előzőekben említettekkel egybevágóan — a családi szerepmegosztással kapcsolatos tradíciók funkcionálása sejthető. Így pl. az a motívum, hogy egy újabb gyermek miként befolyásolná a szülők családon kívüli, úgynevezett külső kapcsolatait, inkább a férjek „gyenge” véleményeit jellemzi, míg az a megfontolás, hogy egy újabb gyermek hogyan befolyásolná a szülők egymáshoz való viszonyát, inkább a véleményükben magukra maradt feleségeket.

További vizsgálatot igényelne, hogy a házastársak motivációs különbségei milyen családi, szociális helyzetekben, s főként *mekkora gyermekszám* mellett a legnagyobbak. (Ez természetesen a „motívumlista” felfrissítését, kibővítését is szükségessé tenné.) Egyik lehetőség lenne ez a családtervek instabilitásának értelmezésére.

Ma még kevés ismeretünk van azonban arról, hogy milyen tartalmú, milyen minőségű házastársi nézeteltérések, esetleges konfliktusok azok, amelyek

egyáltalán szerepet játszanak a gyermekek számának közös megtervezésében. Hiszen valószínűleg még az sem állítható, hogy a családi étellel kapcsolatos *valamennyi* nézeteltérés *általánosságban* ilyen meghatározó erővel bír. Jó példa erre az úgynevezett „ideális gyermekszám” fogalma, amely hosszú ideig kiemelt szereppel bír, lágy mutatója volt családtervezési vizsgálatoknak, de népesedési témájú közvéleménykutatásoknak is. Mögötte az a feltételezés húzódott meg, hogy létezik valamiféle idea, eszme, amelyhez a házaspárok család-építési terveiket igazítják. Az újabb keletű vizsgálatok azonban egyre inkább arra vallanak, hogy az „ideális gyermekszám” fogalma — jöllehet, sajátos tartalommal bíró „közvélemény-fogalom” — arra kevésbé alkalmas, hogy belőle az érintett házaspárok termékenységi magatartására következtetni lehessen.

Ennek tüzetesebb elemzésével foglalkoztunk már a Demográfia hasábjain is (18). Ekkor kimutattuk, hogy a férjek és feleségek 40%-ot meghaladó aránya olyan, akiknek véleménye a gyermekek ideális számáról a házastársától jelentősen eltér, s véleményeik között akkor lesz csak közepesnél valamivel erősebb kapcsolat [0,528 (T)], ha azt a sajátjukhoz hasonló lakáskörülmények között élő családok gyermekszámára vonatkoztatják. Az ideális gyermekszám tehát túlságosan absztrakt, általános fogalom ahhoz, hogy az értelmezésmódjukban meglévő házastársi véleményeltérések a közös családtervekben szerepet játszzanak, hiszen — mint láthattuk — saját körülményeiket is mérlegelve — a házastársak ez esetben igen könnyen közelednek egymás álláspontjához, adják fel saját véleményüket.

Az elmondottak — legalábbis jelenlegi formájukban — csupán arra alkalmasak, hogy felhívják a figyelmet a családtervezés demográfiai vizsgálatából napjainkban oly annyira hiányolt és igényelt pszichológiai szemléletmód érvényesítésének néhány lehetséges irányára. Ami például a „családtervező férfiak” szerepének figyelembevételét illeti, önmagában nem újkeletű követelmény. De most, amikor szocializációs törekvéseinkben mind nagyobb hangsúlyt kap az egalitáriánus család-modell megvalósítása, az apai felelősségvállalás, az apa-szerep növekvő hangsúlya, s a nőknek korántsem egyedüli feladata a család tervezése és a családi élet ápolása, mindenképpen indokolt lenne a családtervek instabilitásáról beszélve annak okai, összetevői között a házastársak attitűdjeinek, motívumainak, preferenciáinak szinkronitását vizsgálni. Ez többek között olyan kérdés-szerkezetek kialakítását tenné szükségessé, amelyek a férj és a feleség családépítésre vonatkozó terveit együttesen képesek rögzíteni.

3. Az iskolai végzettség, a műveltség szerepe a családtervek instabilitásában

Végül egy harmadik jelenség, ami miatt a családtervek minősítésével kapcsolatos interpretációs gyakorlatunk felülvizsgálatra szorulna: az a jelenség, hogy a magas iskolai végzettségű nők bizonyulnak a legkevésbé stabil családtervezőnek. Első hallásra meglehetősen paradox helyzet ez, hiszen éppenséggel a magas műveltségű, iskolázott emberektől várható el, hogy életvezetésük tudatos, tervszerű legyen, hogy terveiket, kívánságaikat lehetőségeikkel egyeztetni tudják.

Érdeemes tüzetesebben is körüljárni ezt a magatartásmódot, már csak azért is, mert ha nem jutunk tovább a jelenség egyszerű konstatálásán, azzal is számolni kell, hogy a tervezett gyermekszám-átlag mutatója a nők iskolai végzettségének emelkedésével egyre inkább használhatatlanná válik.

Már-már közhelyszerű magyarázata a magasán iskolázott nők instabilabb családterveinek, hogy éppenséggel ők azok, akiknél a gyermekszülés, gyermekgondozás miatt kiesett idő igen jelentős szakmai, egzisztenciális hátrányokkal jár, ennek belátása az, ami családterveiket menet közben — többnyire „lefelé” — módosítja. Magunk is ezt találtuk a terveiknél kevesebbet szülő nők motívumait vizsgálva: míg a nem értelmiségi foglalkozásúak e döntéseit többnyire anyagi és egészségügyi okok motiválják, a diplomás, értelmiségi foglalkozású nők inkább a szakmai lemaradástól, kieséstől tartanak a több gyermek miatt (19). Csakhogy ez önmagában még nem magyarázza meg azt, hogy miért éppen ez a társadalmi csoport az, amelyen belül instabil családtervezők sűrűbben fordulnak elő, mint más csoportokban.

Joggal nevezhetjük frusztrációs-nak azt a helyzetet, amikor egy nő úgy érzi: külső körülmények miatt eredeti terveinek megvalósításáról le *kell* mondania. Azt gondoljuk: minél megfontoltabb, érvekkel minél inkább alátámasztott tervről van szó, a frusztráltság érzése e tervek kudarcra miatt annál nagyobb lesz. A magasan iskolázott nők esetében — vizsgálatunk tapasztalataiból ez tűnik ki — nagyobb fokú, s valamelyest más tartalmú frusztrációkról lehet szó a tervek lefelé módosítása esetén. Az egy-, két-, és háromgyermekes családok helyzetéről alkotott véleményeket elemezve úgy találtuk, általános az a nézet, hogy a gyermekszám növekedésével együtt a család helyzete egyre kedvezőtlenebbé válik: nem csupán a család életszínvonala, az anya leterheltsége szempontjából, hanem úgynevezett pszichológiai szempontokból is, mivel a „több testvér” mind a gyermek személyiségének fejlődése, mind pedig a házasság élet szempontjából közömbös, vagy hátrányos. A magasan iskolázott nők körében azonban minden más csoportnál sűrűbben szerepeltek az úgy vélekedők, hogy ha a család életszínvonalát hátrányosan befolyásolja is a több gyermek, mind a gyermek(ek) személyisége, mind pedig a házasság, a szülők egymáshoz való viszonya szempontjából jobb helyzetben vannak azok a családok, amelyekben több gyermek nevelkedik.

A magas iskolázottsággal együttjáró ismeretek, a gyermekgondozás, gyermeknevelés pszichológiai problémái iránti nagyobbfokú érdeklődés és fogékonyság körükben bizonyára jelentősen hozzájárul ennek az attitűdnek az erősödéséhez. E pszichológiai érvekkel megalapozott attitűdök, és a színvonalasabb, a személyiség fejlődését sokoldalúbban biztosító munkából való kiesés közötti, igen nagy távolság mérlegelése az, ami a frusztrációikat elsősorban jellemzi. Családterveik instabilitása mögött is ezt kell keresnünk: terveikben a pszichológiai megfontolások nagyobb szerepet játszanak, s így azok eleve meszebbek vannak a később tapasztalt „realitásoktól”, mint azoknál, akikben ilyen megfontolások fel sem merülnek, akiknél már a tervezés során is főként az objektív körülmények mérlegelése játszsa az elsődleges szempontot.

A magasan iskolázott nők családtervezési magatartásának okait vizsgálva érdemes figyelmünket kiterjeszteni arra is, hogy vajon hogyan alakul termékenység magatartásuk azokban az esetekben, amikor úgynevezett vegyes házasságot kötnek, férjhezmenési esélyeik csak náluk alacsonyabb végzettségű férjekre terjedhetnek ki. Régebben ez jóval ritkábban fordult elő, mint napjainkban.

Ismeretes, hogy nem lekiicsinyelendő az a befolyás, amelyet a házasságok — különböző életmód-minták, értékek közvetítése révén — a családlétszám meghatározása során egymásra gyakorolnak. A szakmai irodalom jónéhány évvel ezelőtt felfigyelt arra, hogy az úgynevezett vegyes házasságok (különböző rétegekből származó felek házassága) termékenysége az érintett két társadalmi réteg közül mindig az alacsonyabb termékenységű réteghez igazodik, függetlenül attól, hogy a férfi, vagy a nő származik-e abból (20). Ez a statisztikai összefüggés — úgy tűnik fel — nem váltotta ki eléggé a családszociológiai kutatások figyelmét, pedig e jelenség alapján arra kell gondolnunk, hogy benne a „magasabb „szintűnek”, „értékesebbnek”, „követésre méltónak” tartott életmód-minták funkcionálása, családi döntésekben való érvényesülése érhető tetten.

A termékenységi adatok differenciális elemzése módot ad arra is, hogy az úgynevezett vegyes házasságokat ne a réteghez tartozással, hanem a házasságok iskolai végzettségével definiáljuk (21). Erre többek között az jogosíthat fel bennünket, hogy a vélemény-, attitűd- és magatartásvizsgálatok tapasztalatai szerint a kulturális, műveltségi szintet jobban kifejező „iskolai végzettség” erősebben differenciáló változónak bizonyul, mint a foglalkozás (réteghez tartozás).

A népesség, ezen belül a férfiak és a nők iskolai végzettség szerinti megoszlásából eleve következik az iskolázottsági szint tekintetében vegyesnek mondható házasságok gyakori kialakulása. Ezt egyik oldalról a házassági szokásokban kialakult sztereotípiák is erősítik (pl. olyan „elvárások”, hogy a férfi műveltebb, képzetesebb, magasabb beosztású legyen stb.), de más oldalról, a nők iskolai végzettségének általános emelkedése következtében ma már ennek a fordítottja sem ritkaság —, különösen olyan helyzetekben (pl. kisebb településeken),

ahol a magasabb képzettséggel rendelkező nők férjhezmenési esélyei leszűkülnek, a párválasztás „piaca” csak alacsonyabban iskolázott házastársat kínál.

Az 1970-ben első házasságukban élő férfiak és feleségek termékenységet a házaspárok iskolai végzettsége szerint vizsgálva is jól megfigyelhető az a tendencia, hogy a „vegyes” házasságok termékenysége a magasabban iskolázott fél iskolázottsági csoportjához idomul. Valamit szemléltet ebből a 100 nőre jutó gyermekszám-átlagokat tartalmazó összevont mátrix: (Lásd a táblát!).

Bár az összevont, átlagokat tartalmazó, mátrix csak igen durva közelítéssel mutatja a fentebbi, általános tendencia érvényesülését, ebből is kitűnik a diplomás nők alacsonyabb végzettségükéhez képest eltérő magatartása, vagy mondhatnánk így is: a diplomás nők dominanciája úgynevezett vegyes házasságokban. Ekkor ugyanis azt tapasztalhatjuk, hogy ha a diplomás feleség férje önála alacsonyabb végzettségű, akkor e házasságok termékenysége a legtöbb esetben* szembetűnően alacsonyabb, mint azoké, amelyekben a férj is és a feleség is diplomás. Mintha arról lenne szó ezekben a helyzetekben, hogy a „rangon aluli” házasság a magasan iskolázott nőkben inkább csökkenti a gyermekvállalási kedvet (ide tartozhatnak azok a — ma még talán inkább egyedinek tűnő — esetek, amikor a diplomás nő csupán azért köti meg „rangon aluli” házasságát, hogy családjá, gyermeke legyen), s akkor látja „értelmét” a teljesebb, nagyobb létszámú család megvalósításának, ha házassága egzisztenciálisan is kiegyensúlyozott. Instabilabb családtervezői magatartásuk okait elemezve nem hagyható tehát figyelmen kívül az a szempont, hogy úgynevezett vegyes házasságokban családépítési gyakorlatuk különlegesen alakulhat.

Végül pedig úgy találjuk, a magas iskolázottság, és a tervek kevésbé stabil jellege közötti összefüggés kérdéses metodikai problémákból is következik.

A közvéleménykutatások gyakorlatából általánosan ismert az a sajátosság, hogy az igen egyszerű, dichotom pl. „igen-nem” válaszlehetőségeket kínáló kérdések éppenséggel a differenciáltabb gondolkodású, magasabb műveltségű emberek számára jelentenek nehézséget, mivel a legtöbb problémáról nem ebben a leegyszerűsített struktúrában gondolkodnak, a kérdésmegfogalmazás nem felel meg gondolkodásmódjuknak. Ilyen helyzetekben a kérdezettek különböző, úgynevezett válaszadói stratégiákat választanak. (Pl. „nem tudom”, „nem gondolkoztam még ezen”, „nem kívánok válaszolni” válasz adása.) A különböző válaszadói stratégiák egyike a leegyszerűsített válaszalternatívákat tartalmazó kérdés többnyire igen általános szövegének átértelmezése, pl. egy meghatározott szituációhoz kötése.

Ezt tapasztaltuk akkor, amikor a családtervezéssel kapcsolatos hagyományos kérdőív-kérdés szövegek megértését intenzív interjúk keretében vizsgáltuk (22). Ami például azt az egyszerű, „igen-nem” válaszalternatívás kérdés-szöveget illeti: „Mielőtt házasságot kötött, gondolt-e arra, hogy hány gyermeket kíván?” — ennél a kérdésszöveg értelmezésmódjainak 10 feletti variációját találtuk. A magasan iskolázott, értelmiségi foglalkozású nőkre különösen jellemző volt az értelmezésmódok sokfajta változata. Így pl. a „Mielőtt házasságot kötött” kifejezés számukra másoknál több fajta időpontot jelzett: a „kis-lány-korban”-tól az esküvő pillanatáig. Ugyanezt tapasztaltuk a „gondolt-e arra” kifejezés esetében is, amely egyesek számára az „eljártott a gondolattal”, az „eszébe jutott”, az „úgy gondolta, hogy de jó is lenne, ha...” tartalmakat közvetítette, mások számára pedig a reális családterveket hívta elő.

Az intenzív interjúk alkalmából az is feltűnt, hogy a fenti kérdésre adott válasz — éppen a különböző értelmezésmódok miatt — nem mindig hozható összefüggésbe a valóságos családtervezési gyakorlattal. A magasan iskolázott nőkre azonban másoknál jobban jellemző volt az, hogy a kérdésre akkor is „igen” választ adtak, ha valójában nem tervezték meg gyermekük (gyermekeik) születésének időpontját, amit egészen egyszerűen azzal magyaráztunk, hogy a magasabb műveltségűek esetében *általánosságban* is nagyobb esélye van annak, hogy *bármilyen* kérdésre, amely úgy van megfogalmazva: „egyáltalán gondolt-e bármikor is bármire” — igenlő választ kapjunk. Mindezzel csupán azt kívánjuk alátámasztani, hogy a családtervezésre vonatkozó, túlságosan leegyszerűsi-

* Ez alól az az egy helyzet jelent kivételt, amikor a diplomás nők 6–7 osztályt végzett férjjel rendelkeznek, a kevés esetszámból (411 fő) azonban erre vonatkozóan általános érvényű következtetést nem vonhatunk le.

A száz nőre jutó gyermekszám alakulása a férj és a feleség iskolai végzettsége szerint
(Az 1970-ben első házasságukban együtt élők adatai alapján)

Feleség	Férj	I s k o l a i v é g z e t t s é g								
		0	1—5	6—7	8	Közép-iskola 4 oszt.	Érettségi	Felsőfokú, oklevél nélkül	Felsőfokú, oklevéllel	Összesen
		osztályt végzett								
Osztályt végzett	0	535	449	412	286	231	286	200	67	463
	1—5	424	322	288	223	211	199	175	174	302
	6—7	391	278	243	198	190	188	189	188	239
	8	252	192	179	142	141	150	156	164	155
Középiskola 4 osztálya		375	166	155	119	122	131	132	157	133
Érettségi		162	173	146	99	102	118	117	146	121
Felsőfokú, oklevél nélkül		—	193	186	99	96	102	86	119	109
Felsőfokú oklevéllel		—	93	145	113	105	116	110	133	127
Összesen		457	297	237	155	139	140	133	148	207

Forrás: 1970. évi népszámlálás, Termékenységi adatok KSH 1981. 2. 21. tábla, 242—243. oldal.

tett, hagyományos kérdészerkezetek kevésbé felelnek meg egy differenciál-
több családtervezői magatartás- és gondolkodásmód felderítésére.

Egyáltalán, a magasabb műveltséggel együttjáró attitűd- és motívum-
rendszer, az életmód egyes elemeinek (mint amilyenek pl. maguk a házasság-
kötési esélyek) eltérő alakulása és a sajátosan felmerülő kérdészetmetodikai
problémák megfontolás tárgyává teszik, hogy a családtervezés folyamatának
empirikus vizsgálatához nem lenne-e szükség olyan eszköztár kidolgozására,
amely a jelenleginél alkalmasabb az életmódban, magatartásban, kulturális
környezetben egymástól jelentősen eltérő rétegek és csoportok családépítési
gyakorlatának a valóságos helyzethez jobban illeszkedő megfigyelésére. Ez
egyúttal a családtervezési vizsgálatok célkitűzéseit is kibővítené. Úgy tűnik fel,
instabil jellegük miatt a családtervek hagyományos, csupán metrizált formában
történő kifejezése a fiatal házások várható termékenységére csak bizonytalan
következtetéseket tesz lehetővé. E vizsgálatok olyan tartalmi elemekkel törté-
nő kibővítése, amelyek közül néhányra e dolgozatban felhívtuk a figyelmet,
újabb kérdéskörökre is kiterjedhetne. Elsősorban arra, hogy az objektív körül-
mények mellett a kulturális környezet, a tudati tényezők szerepe is számottevő
— nemcsak a tervek megvalósításának eltérő esélyeiben, hanem már azok ki-
alakítása, megszületése időszakában is.

J E G Y Z E T E K

1. A kulturális mutatók elnevezését G. Gerbner vezette be. (G. Gerbner: Toward a „Cultural Indicators”: The Analysis of Mass Mediaated Public Message System. Communication Review, 17. 1969.) E munkája magyar nyelven is megjelent. (Kommunikáció I.—II., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.) Felhasználásának széles körű levetésére két közleményt is említsek példaként: I. C. Huopara—M. F. DeFleur—L. B. DeFleur: Mass Media Influences on Public Conception of Social Problems (Social Problems, 1975. I.) munkáját, továbbá Karl Erik Rosengren: Kulturális mutatók (A svéd jelkép-rendszer: 1945—1970) címu, a XXX. Nemzetközi Kommunikációs Konferenciára (Acapulco, 1980.) készített dolgozatát. Az említett anyagok a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadványsorozatában magyar nyelven is olvashatóak.
2. E problémakörrel Jean Bourgeois-Pichat-nak nemrég megjelent tanulmánya foglalkozik, amelyben meggyőzően bizonyítja, hogy az úgynevezett tervezett gyermekszám kevésbé alkalmas a termékenység előrebecsülésére. (Recent Demographic Change in Western Europe: An Assasment, Population and Development Review, 1981. március.)
3. A családtervezés térhódítását a házasságkötés éve szerint csoportosított adatok is jól mutatják. Az 1930-as években a tervező nők aránya meg alig haladta meg a 30%-ot, a negyvenes években azonban már 40% körül volt, az 50-es évek második felére túllépte az 50, a hatvanas években pedig a 60%-ot. (Lásd: Családtervezés Magyarországon, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei 27. 1970/1.) A KSH Népesedéssziszatizikai Főosztályának longitudinális családtervezési vizsgálatai szerint ma már elenyésző kisebbségben vannak azok, akik nem tervezik meg előre születendő gyermekeik számát.
4. Klínger András: A termékenység és befolyásolásának eszközei. Az MTA Gazdasági és Jogtudományi Osztálya, valamint a KSH 1981. június 1-én Népesedés és népesedéspolitikai címmel megtartott tudományos konferenciáján elhangzott előadás. (Népesedés és népesedéspolitikai, Statisztikai Kiadó, Budapest, 1981.)
5. S. Molnár Edit: A kérdőív-kérdések megértésének ellenőrzése (Kérdézetmetodikai megfontolások) Szociológia, 1975. 3. sz.
6. S. Molnár Edit—Pataki Judit: Lakásra várva (Tömegkommunikációs Kutatóközpont Tanulmányok-sorozat, 1980.), és S. Molnár Edit—Pataki Judit: Kísérlet az elégedettség összetevőinek vizsgálatára (Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok-sorozat, 1982.)
7. Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 43. 1976/1., és Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: Vélemények a gyermekvállalásról és a népesedéspolitikáról több gyermeket gondozó anyák körében, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 48., 1980.
8. Lásd: Klínger András, im. (4).
9. Cseh-Szombathy László: A mai magyar család legfőbb jellegzetességei, A változó család c. tanulmánykötetben, Kossuth Könyvkiadó, 1978.
10. Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat Könyvkiadó, 1979.
11. Lásd: Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: Vélemények a gyermekvállalásról ... im. (7).
12. Lásd: Családtervezés Magyarországon, im. (3).
13. Lásd: Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás, im. (7).

14. H. Sas Judit munkái ez alól kivételt jelentenek: nemcsak kandidátusi értekezése, hanem más munkái is sokoldalúan foglalkoznak az úgynevezett férfi és női szereotípiák kialakulásának társadalmi, biológiai, pszichológiai feltételeivel.
15. S. Molnár Edit: Fiatalok családképe, Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadványa, 1976.
16. Lásd: Pongráczné—S. Molnár: Vélemények a gyermekvállalásról ... im. (7).
17. S. Molnár Edit: Adalékok a gyermekszámról való döntések vizsgálatának módszeréhez, Szociológia, 1976. 1.
18. S. Molnár Edit: A családonként ideálisnak tartott gyermekszám interpretálásának néhány problémája, Demográfia, 1976. 2—3. sz.
19. Lásd: Pongráczné—S. Molnár: Vélemények a gyermekvállalásról ... im. (7).
20. Huszár István: Népesedéspolitikánk időszerű kérdései, Népesedéspolitika c. tanulmánykötetben, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974.
21. 1970. évi népszámlálás, Termékenységi adatok, KSH, 1981.
22. Lásd: S. Molnár: A kérdőív-kérdések megértése ... im. (5).

НЕСТАБИЛЬНЫЕ СЕМЕЙНЫЕ ПЛАНЫ

Резюме

В Венгрии планирование семьи существует уже давно и в настоящее время оно уже широко распространено. Однако, довольно нестабильные планы молодых супружеских пар по количеству детей вызывают разные проблемы толкования и поэтому они менее пригодны для оценки ожидаемого отношения к плодovitости. Новые исследования показали то, что у женщин с высоким школьным образованием наименее стабильные семейные планы.

Автор обращает внимание читателей на некоторые актуальные изменения образа жизни, которые могут содействовать нестабильности семейных планов. Например:

- увеличивается доля молодых женщин, беременных уже при заключении брака; в этих случаях деятельность по планированию семьи начинается лишь после рождения первого ребенка;
- в связи с динамикой движения разводов и повторных бракосочетаний важным считается обстоятельство, что заинтересованные лица желают иметь детей также из нового брака или что они принимают как „собственного“ происходящего из предыдущего брака ребенка нового супруга (новой супруги);
- изменения образа жизни оказывают большое влияние на конфликты и согласия между супругами, повлияющие на семейные планы;
- вследствие новышения школьного образования, распространения экономической активности женщин появляются новые конфликты в образе, способе их жизни.

Наконец, на заднем плане нестабильности семейных планов имеются и трудно решаемые методические проблемы выпрашивания. Путем интенсивных интервью можно было показать большие различия по индивидам и слоям в толковании вопросов традиционных вопросников, применяемых для конструирования показателей „доля планирующих женщин“ и „среднее значение планированного количества детей“. Смысл текстов вопросов этих вопросников был толкован по разному заинтересованными лицами, что связано в первую очередь с уровнем школьного образования: более образованные отвечающие лица, которые мыслят более дифференцированно не могут хорошо говорить о своих семейных планах в метризированной форме.

Автор делает вывод, что для конструирования субъективных показателей, применяемых в обследованиях по планированию семьи, требовалась бы сервисная деятельность, позволяющая также и регистрацию изменений, происшедших в образе жизни. Тем самым расширилась бы и тематика обследований по плодovitости и планированию семьи в направлении социологии.

INSTABLE FAMILY PLANS

Summary

In Hungary family planning has a long past and at present it is already used generally. The rather great instability of the plans of young married couples concerning the number of their children raises various problems of interpretation and therefore they are less suitable for the estimation of the expectable fertility attitude. Recent studies proved also the fact that females of a high educational level are the less stable family planners.

Author draws the attention to some topical changes in the manner of life which may contribute to the instability of the family plans. They are as follows:

- the proportion of young females pregnant already at the date of marriage grows; in these cases the family planning activity begins only after the birth of the first child;
- in connection with the development of the divorce- and remarriage movement it is important that the persons in question wish to have a child from their new marriage, too, and that they accept „as their own” the child deriving from the earlier marriage of the new spouse;
- the changes in the manner of life exert a great impact on the conflicts and consensus between the spouses which affect the family plans;
- the increase in the educational level of females, the spreading of their economic activity provoke conflicts of a new kind in the manner and way of life.

Finally behind the instability of the family plans there are also methodical problems of interviewing difficult to solve. By means of intensive interviews great individual and stratum-specific differences are stated in the interpretation of the questions of the traditional questionnaires used for constructing the indicators „*proportion of females planners*” and „*average of the planned number of children*”. The fact that the persons in question interpret very variously the content and sense of the text of the questions in these questionnaires is connected first of all with the educational level: respondents of a higher education, thinking in a more differentiated way cannot speak so well of their family plans in a metrized form.

Author draws the conclusion that for constructing the subjective indicators used in the family planning surveys a service activity would be required permitting also the registration of the changes occurred in the ways of life. This would also mean the widening of the subject of the fertility- and family planning surveys in the direction of sociology.